

Гаврік Р. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НЕДІЙСНИМ ЯК СПОСІБ СУДОВОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ПОДРУЖЖЯ

ANNULMENT OF MARRIAGE AS A WAY OF JUDICIAL PROTECTION OF FAMILY RIGHTS AND INTERESTS OF SPOUSES

В науковій статті автор провів наукове дослідження визнання шлюбу недійсним як судового захисту сімейних прав та інтересів подружжя. Автор зазначає, що визнання шлюбу недійсним може спрямовуватися на захист права на шлюб, що порушене у разі, якщо він зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі, і права на укладання шлюбу за вільною згодою; на анулювання існуючих сімейних прав та обов'язків подружжя, крім окремих прав добросовісної особи у недійсному шлюбі, як реакція на порушення з боку недобросовісної особи у недійсному шлюбі прав та невиконання обов'язків подружжя, що виявляється передусім у порушенні; в такому випадку також можна говорити про захист прав добросовісної особи у недійсному шлюбі, оскільки припиняються правові підстави реалізації сімейних прав (а отже і можливості зловживання ними) недобросовісною особою у недійсному шлюбі; на захист прав добросовісної особи у недійсному шлюбі, в тому числі: на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя; на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом; на окремі види аліментів; на прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу. В даному випадку анулювання цих прав не відбувається, навпаки вони зберігаються, однак вже не як права подружжя, а як права добросовісної особи у недійсному шлюбі – по суті відбувається зміна правовідношення саме в цьому контексті. На підставі проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що визнання шлюбу недійсним є способом захисту сімейних прав та інтересів подружжя, що застосовується судом і проявляється в анулюванні шлюбного правовідношення, в результаті чого відбувається захист права особи права на шлюб та на укладання шлюбу за вільною згодою; в анулюванні існуючих сімейних прав та обов'язків подружжя, крім окремих прав добросовісної особи у недійсному шлюбі, як реакція на порушення з боку недобросовісної особи у недійсному шлюбі прав та невиконання обов'язків подружжя; на захист прав добросовісної особи у недійсному шлюбі, через зміну (трансформацію) прав подружжя у права добросовісної особи у недійсному шлюбі.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів; визнання шлюбу недійсним; анулювання сімейного правовідношення; шлюб; подружжя.

In the scientific article, the author conducted a scientific study of annulment of marriage as a judicial protection of family rights and interests of spouses. The author notes that the annulment of the marriage may be aimed at protecting the right to marriage, which is violated if it is registered with a person who is in another registered marriage at the same time, and the right to enter into a marriage of free consent; to the annulment of the existing family rights and obligations of spouses, except for the individual rights of a person of good faith in an invalid marriage, as a reaction to a violation by an unscrupulous person in an invalid marriage of the rights and non-fulfillment of the obligations of the spouse, which is manifested primarily in the violation; in such a case, it is also possible to talk about the protection of the rights of a person of good faith in an invalid marriage, since the legal grounds for exercising family rights (and therefore the possibility of abusing them) by an unscrupulous person in an invalid marriage are terminated; to protect the rights of a bona fide person in an invalid marriage, including: to divide property acquired in an invalid marriage as joint joint property of the spouses; for living in the residential premises in which she settled due to an invalid marriage; for certain types of alimony; to the last name she chose when registering her marriage. In this case, the annulment of these rights does not occur, on the contrary, they are preserved, but not as the rights of spouses, but as the rights of a person of good faith in an invalid marriage – in fact, the legal relationship changes precisely in this context. On the basis of the conducted research, the author came to the conclusion that annulment of marriage is a way of protecting the family rights and interests of the spouses, which is applied by the court and manifests itself in the annulment of the marriage relationship, as a result of which the right of the person to marry and to enter into marriage by free consent is protected; in the annulment of the existing family rights and obligations of spouses, except for certain rights of a person of good faith in an invalid

marriage, as a reaction to a violation of the rights and obligations of a spouse by an unscrupulous person in an invalid marriage; to protect the rights of a person of good faith in an invalid marriage, due to the change (transformation) of the rights of a spouse into the rights of a person of good faith in an invalid marriage.

Key words: *protection of family rights and interests; annulment of marriage; annulment of family relationship; marriage; married couple.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. ст. 38 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) шлюб є недійсним у разі порушення вимог до шлюбу, що передбачені ст. ст. 22, 24, 25 та 26 цього Кодексу (досягнення шлюбного віку, добровільність шлюбу, одношлюбність, невіднесення до осіб, які не можуть перебувати у шлюбі між собою) [1]. При цьому, в окремих випадках презюмується недійсність шлюбу вже по факту наявності відповідного порушення однієї із вимог, що ставляться до шлюбу (в такому випадку орган державної реєстрації актів цивільного стану здійснюватиме анулювання актового запису про шлюб без прийняття відповідного судового рішення, оскільки презюмується безспірність факту порушення), в інших – необхідним є прийняття рішення суду про визнання шлюбу недійсним (коли має місце спір щодо наявності порушення або спір щодо того, чи таке порушення є серйозним, і лише на підставі судового рішення можливе анулювання актового запису про шлюб). У всіх цих випадках відбувається анулювання шлюбного правовідношення, тобто вважається, що воно не виникало, а відповідні правові наслідки шлюбу для осіб не наставали (крім випадків, коли наявні обставини, передбачені ст. 46 СК України, але і в цьому випадку по суті виникають правові наслідки не шлюбу, а недійсності шлюбу).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування судом окремих способів захисту сімейних прав та інтересів досліджувалася рядом науковців, таких як І. В. Апопій, В. А. Ватрас, М. М. Дякович, В. Ю. Євко, І. О. Костяшкін, Л. В. Красицька, О. В. Некрасова, І. Л. Сердечна, А. О. Скіченко, В. І. Труба, С. М. Ходак, Г. В. Чурпіта; питання недійсності шлюбу досліджувалася такими науковцями як І. В. Апопій, М. В. Власюк, Т. В. Войтенко, К. М. Глиняна, В. С. Гопанчук, В. Ю. Євко, Л. Ю. Ковтунова, І. М. Петренко, І. Е. Ревуцька, Г. М. Санагурська, Д. І. Сидоренко. В той же час, даними науковцями питання недійсності шлюбу розглядалося як наслідок

недодержання встановлених вимог до зареєстрованого шлюбу, як захід відповідальності щодо особи, яка знала перешкоди для укладення шлюбу, однак з різних мотивів уклала його, як захід захисту інтересів особи, яка правомірно помилялася щодо дійсності укладеного нею шлюбу. В правозахисному сенсі недійсність шлюбу розглядалася по суті лише Д. І. Сидоренком та Г. В. Чурпітою. Зазначене додатково зумовлює необхідність більш детального наукового дослідження визнання шлюбу недійсним як способу захисту сімейних прав та інтересів.

Метою статті є дослідження визнання шлюбу недійсним як судового захисту сімейних прав та інтересів подружжя.

Виклад основного матеріалу. В сімейно-правовій доктрині недійсність шлюбу визначається як наслідок недодержання в момент укладення шлюбу особами вимог, які прямо встановлені сімейним законодавством для його укладення, про існування якого заявляє одна зі сторін, що звернулася з цієї причини до суду або іншого уповноваженого органу з метою встановлення факту порушення юридичних вимог до шлюбу та анулювання актового запису про шлюб [2, с. 172]; особливий вид сімейно-правової санкції, яка застосовується у разі порушення передбачених законом умов укладення шлюбу й означає анулювання тих юридичних наслідків, які законом пов'язуються з дійсним шлюбом [3, с. 139]; форма відмови держави від визнання укладеного шлюбу як юридично значущого акту, виражена в рішенні суду, винесеному в порядку цивільного судочинства [4, с. 83]. Отже, недійсність шлюбу – це наслідки недодержання вимог, що ставляться до шлюбу, причому саме правові наслідки, що виявляються у тому, що правові наслідки шлюбу не наступають, а якщо і наступають – то правовідносини між подружжям, їх права та обов'язки повертаються у той стан, який існував до укладення шлюбу (за винятками, передбаченими для добросовісної особи у недійсному шлюбі).

Правовими наслідками недійсного шлюбу є втрата його сторонами майнових та особистих немайнових прав як подружжя, передбачених СК України, а також нормами інших актів законодавства, якщо відповідні права та обов'язки виникають у зв'язку із реєстрацією шлюбу (загальні правові наслідки) та збереження за добросовісним подружжям права на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі як спільної сумісної власності подружжя, на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку із недійсним шлюбом, на аліменти відповідно до ст. ст. 74–76, 84, 86 та 88 СК України або договору про утримання в частині, що стосується добросовісної особи, на прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу (особливі правові наслідки) [2, с. 168–169].

Суд, визнаючи шлюб недійсним застосовує такий спосіб захисту сімейних прав та інтересів, як анулювання сімейного правовідношення. Як зазначає Г. В. Чурпіта, шлюб за своєю юридичною природою вже є правовідносинами, правовою підставою виникнення яких є юридичний факт правовстановлюючого характеру (факт державної реєстрації шлюбу). З огляду на правовстановлюючий характер сімейне законодавство не регламентує можливості визнання недійсним факту державної реєстрації шлюбу, проте передбачає можливість анулювання правовідносин, які виникають на їх підставі. Анулювання правовідношення може застосовуватися судом виключно з метою захисту сімейних прав та інтересів, які виникають із шлюбних правовідносин [5, с. 101]. На відміну від припинення правовідношення, анулювання правовідношення є способом захисту сімейних прав та інтересів, внаслідок застосування якого правовідношення вважається таким, яке ніколи не існувало. Таким чином, анулювання сімейного правовідношення фактично передбачає виправлення допущеної помилки при створенні сімейних правовідносин шляхом їх реєстрації, визнання права [6, с. 69], тобто фактично йдеться про так зване «квазіправовідношення» [7, с. 40]. [5, с. 114].

На жаль, аналіз судової практики у справах про визнання шлюбу недійсним, дозволяє вказати, що суди нечасто зазначають на захист яких саме сімейних прав та інтересів спрямоване визнання шлюбу недійсним. Частіше всього

вказується на причинах укладення недійсних шлюбів (особливо у разі укладання фіктивного шлюбу) [8; 9; 10; 11; 12], однак із причин укладення недійсного шлюбу не завжди можна було вивести в чому саме полягало порушення сімейного права та інтересу і якого саме права чи інтересу. Трапляються й рішення, коли недійсний шлюб укладався тоді, коли про його недійсність знали обидва із сторін [13], тому в даному випадку взагалі проблемно говорити про порушення тих чи інших сімейних прав та інтересів цих осіб (скоріше про порушення прав чи інтересів інших осіб або держави, що однак не відноситься до сімейного права).

У рішенні Самбірського районного суду Львівської області від 15 травня 2019 року у справі № 452/1256/19 зазначено, що шлюб було укладено без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя, збереження такого шлюбу суперечило інтересам позивача [14]. У рішенні Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 2 серпня 2019 року у справі № 344/13874/19 зазначено, що збереження чи розірвання шлюбу не в інтересах подружжя та не в інтересах їх неповнолітніх дітей [15]. У рішенні Іллічівського районного суду Одеської області від 17 січня 2019 року у справі № 501/3348/18 було зазначено, що позивач двічі уклала шлюб, що безумовно порушує права та інтереси відповідача [16]. В той же час, в зазначених рішеннях не вказано, які саме сімейні права та інтереси порушені (а отже, які з них слід захистити, визнавши шлюб недійсним).

Якщо звернутися до правових позицій Верховного Суду, слід згадати передусім положення п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року 1 за № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», в якій вказано, що, вирішуючи справу, судам слід брати до уваги те, наскільки цим шлюбом порушено права та інтереси особи, тривалість спільного проживання подружжя, характер їх взаємин, а також інші обставини, що мають істотне значення [17]. Таким чином, встановлення які саме сімейні права та інтереси подружжя або інших осіб (зокрема, дітей) були порушені

є обов'язком суду при визначенні можливості визнання шлюбу таким, що не зумовлює правові наслідки як недійсний шлюб.

Наприклад, в рішенні Коломийського районного суду Івано-Франківської області від 27 червня 2019 року у справі № 346/2479/19 зазначено, що відповідач свої обов'язки, як чоловік не виконував, спільного господарства вони не вели, від спілкування з нею він уникав, свої обіцянки щодо допомоги по оплаті за навчання дітей не виконував, в оселі не проживав посилаючись на свою зайнятість по роботі та постійні відрядження, спільного сумісного нажитого майна в них немає та спільних дітей не мають просить визнати укладений шлюб недійсним [18]. Цим самим можемо говорити про порушення в цьому випадку права щодо розподілу обов'язків та спільного вирішення питань життя сім'ї (зважаючи на невиконання відповідачем обов'язку турбуватися про свою сім'ю, що визначений ст. 55 СК України, а також обов'язку матеріально підтримувати один одного, визначеного ст. 75 СК України). Франківський районний суд міста Львова у своєму рішенні від 2 квітня 2019 року у справі № 465/11/19, визнав шлюб недійсним із мотивів, що наявність актового запису про недійсний шлюб між подружжям, реєстрація недійсного шлюбу в Реєстрі порушують особисті немайнові права позивача, на свободу (ст. 288 Цивільного кодексу України), перешкоджає укладанню іншого шлюбу – порушує право на шлюб (ст. 291 Цивільного кодексу України) [19]. У рішенні Артемівського районного суду Донецької області від 18 січня 2021 року у справі № 219/9610/20 зазначено, що під загрозою можуть опинитися майнові права відповідачки, що подала зустрічний позов про визнання шлюбу недійсним (з причин укладання його між батьком та рідною донькою) у справі про розірвання шлюбу [20].

Таким чином, визнання шлюбу недійсним може передусім спрямовуватися:

1) на захист права на шлюб (ст. 23 СК України), що порушене у разі, якщо він зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі, і права на укладання шлюбу за вільною згодою (ст. 24 СК України), що впливають із відповідних особистих немайнових прав особи на свободу та

на шлюб, передбачених цивільним законодавством. Анулювання шлюбного правовідношення призведе до зняття обмежень на укладання нового шлюбу;

2) на анулювання існуючих сімейних прав та обов'язків подружжя, крім окремих прав добросовісної особи у недійсному шлюбі, як реакція на порушення з боку недобросовісної особи у недійсному шлюбі прав та невиконання обов'язків подружжя, що виявляється передусім у порушенні:

а) особистих немайнових подружжя, передусім права на материнство (ст. 49 СК України) чи на батьківство (ст. 50 СК України) у разі, якщо особа у недійсному шлюбі не бажає мати дитину або відмовляється від її народження;

б) права на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї (ст. 54 СК України), у разі, якщо інший із сторін у недійсному шлюбі відмовляється брати участь у вирішенні сімейних питань;

в) права на утримання (ст. 75 СК України), у разі, якщо таке утримання не надається;

г) майнових прав, пов'язаних із визначенням правового режиму майна (ст. 60 СК України), у разі, якщо метою укладання шлюбу було здобуття права власності на певне майно, можливість користування або розпорядження ним.

В такому випадку можемо говорити як про притягнення недобросовісної особи до відповідальності, так і про захист прав добросовісної, оскільки припиняються правові підстави реалізації сімейних прав (а отже і можливості зловживання ними) недобросовісною особою у недійсному шлюбі;

3) на захист прав добросовісної особи у недійсному шлюбі, в тому числі: на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя; на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом; на окремі види аліментів; на прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу. В даному випадку анулювання цих прав не відбувається, навпаки вони зберігаються, однак вже не як права подружжя, а як права добросовісної особи у недійсному шлюбі – по суті відбувається зміна правовідношення саме в цьому контексті.

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити,

що визнання шлюбу недійсним є способом захисту сімейних прав та інтересів подружжя, що застосовується судом і проявляється в анулюванні шлюбного правовідношення, в результаті чого відбувається захист права особи права на шлюб та на укладання шлюбу за вільною згодою; в анулюванні існуючих сімейних прав та обов'язків подружжя, крім

окремих прав добросовісної особи у недійсному шлюбі, як реакція на порушення з боку недобросовісної особи у недійсному шлюбі прав та невиконання обов'язків подружжя; на захист прав добросовісної особи у недійсному шлюбі, через зміну (трансформацію) прав подружжя у права добросовісної особи у недійсному шлюбі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
2. Сидоренко Д. І. Недійсність шлюбу в сімейному праві. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Хмельницький, 2019. 206 с.
3. Мироненко В. П., Пилипенко С. А.. Сімейне право України. Підручник. За заг. ред. В. П. Мироненко. К.: Правова єдність, 2008. 477 с.
4. Сімейне право України: підручник. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.. за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2011. 264 с.
5. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку неповідомного цивільного судочинства. Дис. ... докт. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2016. 479 с.
6. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. Х. : Фактор, 2011. 576 с.
7. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. К. : Правова єдність, Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. 432 с.
8. Рішення Бородяньського районного суду Київської області від 6 квітня 2020 року у справі № 939/452/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88621074>
9. Рішення Бабушкінського районного суду міста Дніпропетровська від 2 липня 2021 року у справі № 206/2257/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98812997>
10. Рішення Ренійського районного суду Одеської області від 28 січня 2021 року у справі № 510/1663/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94467637>
11. Рішення Жовтневого районного суду міста Запоріжжя від 18 лютого 2022 року у справі № 331/4632/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103492950>
12. Рішення Жовтневого районного суду міста Запоріжжя від 20 вересня 2021 року у справі № 331/2810/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99781298>
13. Рішення Сумського районного суду Сумської області від 25 січня 2021 року у справі № 587/57/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94473600>
14. Рішення Самбірського районного суду Львівської області від 15 травня 2019 року у справі № 452/1256/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81982567>
15. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 2 серпня 2019 року у справі № 344/13874/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83408976>
16. Рішення Іллічівського районного суду Одеської області від 17 січня 2019 року у справі № 501/3348/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79265211>
17. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року за № 11. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#top>
18. Рішення Коломийського районного суду Івано-Франківської області від 27 червня 2019 року у справі № 346/2479/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82687590>
19. Рішення Франківського районного суду міста Львова від 2 квітня 2019 року у справі № 465/11/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81826687>
20. Рішення Артемівського районного суду Донецької області від 18 січня 2021 року у справі № 219/9610/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94239334>